

Людмила Даниленко

Україна, Київ

ФРАЗЕОЛОГІЯ VS. ПАРЕМІОЛОГІЯ: ПРОБЛЕМА ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО РОЗМЕЖУВАННЯ В СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

ABSTRACT:

Phraseology vs. paremiology: the problem of terminological differentiation in modern linguistics

The article is dedicated to terminological status of words “phraseology, phraseme, paroemia, proverb, saying” in modern linguistics. Reasons for emerging of wide and narrow phraseology are analyzed; examples of terminological intercrossing and overlapping of terms “phraseological unit” and “proverb” in current practices of phraseology dictionaries compiling are provided; category differences among terms “phraseological unit, proverb, saying, aphorism” are analyzed, in favor of paremiology separation from the sphere of phraseology.

KEY WORDS:

Phraseology – paremiology – phraseme – idiom – proverb – saying – paroemia – terminology – phraseography – Slavonic linguistics.

У східнослов'янській лінгвістиці *прислів'я* і *приказки* становлять об'єкт дослідження в межах фразеології, точніше так званого її широкого розуміння. Проблема широкого і вузького витлумачення фразеології постала з середини ХХ ст., часу визнання фразеології окремою лінгвістичною дисципліною, та набула статусу хрестоматійності. Як наслідок, кожний автор праці про фразеологію до сьогодні вважає за необхідне визначитися щодо широкого чи вузького до неї підходу.

В. В. Виноградов, перший автор семантичної класифікації трьох типів фразеологічних одиниць російської мови, не залучав до фразеології прислів'я, приказки, крилаті вислови тощо, посилаючись на їх семантико-синтаксичну природу. У запропоноване В. В. Виноградим “прокрустово фразеологічне ложе” усталені одиниці предикативної структури не вміщалися. Проте було очевидним, що велика група надслівних і відтворюваних у мовленні “в готовій формі” одиниць залишилася поза межами виноградівської фразеологічної теорії. Виникла потреба удосконалити її та доповнити. Фразеологам добре відомо, що М. М. Шанський виокремив четвертий тип – фразеологічні вирази. До них він залучив усталені у своєму складі вислови, які є не тільки семантично подільними, але й складаються цілком із слів з вільним значенням. Отже, утвердилося два погляди на обсяг фразеології, які підсумував 1957 року С. І. Ожегов у праці “Про структуру фразеології: (У зв'язку з проектом фразеологічного словника російської мови)”, увівши поняття про фразеологію у вузькому і широкому розумінні. Відтоді дослідники фразеології поділилися на два табори – прибічники вузького та широкого її розуміння.

Як і все нове в науці, фразеологія нелегко завойовувала свою окремішність. Спочатку її приєднували до синтаксису, потім – до лексикології. І лише завдяки активній розбудові вона посіла своє місце в академічних граматиках в розділі “Лексика та фразеологія”. Тривали дискусії й термінологічного плану. Деякі вчені, як писала Л. Г. Скрипник, звертали увагу на полісемантичність слова “фраза” і похідного від нього “фразеологія”, на наявність в обох пейоративного відтінку, що викликало небажані асоціації з такими словами, як *фразер*, *фразерство*. Згадувалося також про те, що Л. В. Щерба вживав слово “фраза” як синонім синтагми та фонетико-інтонаційний синонім висловлення, у фонетико-інтонаційному розумінні його використовував О. М. Пешковський. Це спонукало до пошуків точнішої термінології на позначення фразеологічних одиниць і науки про них [Скрипник 1983: 5]. Лінгвісти пропонували терміни *усталені словесні комплекси (УСК)*, *фразеологічні вислови*, *ідіоматичні звороти*, *лексичні ідіоми*, *усталені словосполучення* тощо. Найбільшого поширення, особливо в міжнародній практиці, набули терміни *ідіома* та *ідіоматика*, але у зв'язку з тим, що у багатьох класифікаційних схемах вони охоплювали лише певну, хоча й центральну, образну категорію зворотів мови, ця термінологія не стала загальноприйнятною. До того ж утвердженню термінів *ідіома* та *ідіоматика* протистояла небажана внутрішньомовна та зовнішньомовна омонімія термінів *ідіома* та *ідіом*: тлумачний слов-

ник сучасної української мови досі фіксує слово *ідіом* як “термін для позначення різних форм існування мовних систем – мови, діалекту, говірки, варіантів літературної мови і т. ін.”, допускає синонімію (хоча й з ремаркою “рідко”) з *ідіома* – “притаманний лише певній мові стійкий зворот, що виражає цілісне поняття” [СУМ 4: 12], а в німецькій (*das Idiom*) чи англійській (*idiom*) мовах ці слова мають два значення: і образний вислів, і говірка, діалект. А відтак у науковому обігу закріпилися терміни *фразеологізм* і *фразеологія*.

60-90-і роки ХХ ст. увійшли в історію фразеології як фразеологічний бум, що спричинив появу і перших фразеологічних словників. Проблеми теоретичної фразеології вплинули на теорію фразеографії. Перша, яка постала, була пов’язана з обсягом фразеології. Головне питання – що описувати, а потім – як? Залежно від розуміння фразеології – широкого чи вузького – фразеологічні словники почали охоплювати матеріал по-різному. І ця неоднозначність ще й досі позначається на фразеографічній практиці. Так, останній за часом публікації чеський словник прислів’їв Д. Бітнерової та Ф. Шиндлера “*Česká přísloví. Soudobý stav konce 20. století*” містить одиниці, які за визначенням є приказками, пор.: *Časy se mění, co bývalo není; Kdo nevěří, ať tam běží; Nějak bylo, nějak bude; Veselá mysl půl zdraví; Moudřejší ustoupí; Opatrnosti nikdy nezbyvá; Pospíchej pomalu; Škola základ života; Ticho před bouří; Všeho s mírou; Na každého jednou dojde; Sliby – chyby; Kdo utekl, vyhrál; Kdo šetří, ten má; Čas hojí všechny rány; Jedna lež plodí druhou* [ČP: 15, 17–19, 22] та ін.

У літературі, присвяченій фразеології, терміни *прислів’я* та *приказки* не мають чітких критеріїв розмежування, хоча вже у XVIII–XIX ст. укладачі збірок усвідомлювали необхідність пояснювати сутність цих мовних знаків. У знаменитому “Напутньому” В. І. Даль доволі широко характеризував сутність *прислів’я*, зокрема, – це “коротенька притча; <...> судження, вирок, повчання, висловлене алегорично”. Натомість *приказка*, за В. І. Далем, – це “переносне мовлення, вислів з підтекстом, просте інакомовлення, спосіб висловлення – але без притччі, без судження, умовиводу”. Причому В. І. Даль наголошував, що чіткої межі між прислів’ями та приказками не існує: варто додати лише одне слово або зробити перестановки, і з приказки вийде прислів’я: рос. *Он сваливает с больной головы на здоровую; Он чужими руками жар загребает* В. І. Даль називає приказками, а рос. *Сваливать с больной головы на здоровую не накладно; Чужими руками жар загребать легко* – прислів’ями [Даль 1879: XXXV–XXXVII].

До дискусії про істотність та визначальність змісту прислів'їв і приказок пізніше долучився О. О. Потебня. Він, як і В. І. Даль, уважав приказку елементом “згущення прислів'я”, або таким, що до нього “недорозвинувся”. Показовими у цьому сенсі є приклади, які О. О. Потебня наводить: приказка *тягнути лямку* походить з прислів'я *Тяну лямку, поки не вириють ямку*, натомість *свиня під дубом, собака на сні, вовк у кошарі* – з відомих байок [Потебня 1930: 82–83]. Неважко помітити, що усталені вислови, які за термінологією О. О. Потебні є приказками, сучасна фразеологічна наука витлумачує як фразеологізми.

Щоб уникнути термінологічної плутанини, В. П. Жуков навіть пропонував вилучити з термінологічного обігу термін “приказка” як аналог фразеологізму [Жуков 2007: IX]. Проте такі дії навряд чи виявилися б доцільними та ефективними через солідний історичний стаж терміна “приказка” та його певне зрощення з терміном “прислів'я” (здавна укладалися збірки прислів'їв і приказок, варіант “збірка прислів'їв та фразеологізмів” викликав би подив).

Пареміологію спіткала незвичайна доля: відігравши роль першопрохідника в становленні фразеології, вона в ній одержала маргінальне місце та вирушила в довгу і тернисту путь в пошуках своєї окремішності. Питання про віднесення прислів'їв до спільного фразеологічного фонду мови досі залишається спірним, незважаючи на існування низки ознак, що їх розмежовують. В основі прислів'їв лежать судження, в основі фразеологізмів – поняття. Іншими словами, фразеологізм – це елемент судження. Фразеологічне значення можна співвіднести з лексичним значенням (пор.: *побити горшки – посваритися; вилетіти в трубу – розоритися; покласти зуби на полицю – голодувати; хоч греблю гати – багато*), значення прислів'я такого співвіднесення не допускає внаслідок різної синтаксичної природи цих одиниць; на відміну від фразеологізмів, прислів'я має замкнену синтаксичну структуру – структуру завершеного речення; прислів'ям властива вільна словосполучуваність компонентів та інтонаційна завершеність, основна категоріальна ознака фразеологізмів – цілісність та переосмисленість вільного словосполучення.

Парадокс полягає в тому, що, незважаючи на велику фразеографічну та пареміографічну практику, в сучасних словниках і досі натрапляємо на термінологічну неоднозначність. Про це свідчать приклади зі словника “Большой словарь русских поговорок” В. М. Мокієнка та Т. Г. Нікітіної, в якому вміщено вислови, які за сучасною термінологією є радше фразеологізмами, ніж приказками, пор.: *съесть собаку, бить баклуши, не видно ни зги, задать стрекача, отложить в долгий ящик*,

волка в пастухи поставить, быть в (полном) обалдайсе та ін. Ніби передбачаючи питання термінологічного плану, в передньому слові до читача автори словника зазначають: “Приказки, власне кажучи, – це народна *фразеологія*, або *ідіоматика* (виділено авторами – Л. Д.), що давно стала золотим фондом словникового запасу кожної розвиненої мови” [БСРП: 3]. Вислів *вносить / внести свою лепту* [БСРП: 357] цей словник кваліфікує як приказку, а словник за редакцією В. М. Телії цей самий вислів *вносить / внести свою лепту* подає як фразеологізм [БФСРЯ: 357].

Можна було б поставити знак рівності між приказкою та фразеологізмом, якби численні приклади не викликали сумнівів або й заперечень щодо їх приказкового характеру, пор.: *бить во все барабаны* [БСРП: 29], *вещь в себе* [БСРП: 84], *ставить / поставит на вид кому что* [БСРП: 86], *протянуть ноги* [БСРП: 442], *лежащий полицейский* [БСРП: 517] та ін.

У сучасній лінгвістиці існує також проблема розмежування паремій та афоризмів. Поширенню терміна *афоризм* на прислів'я і приказки сприяла лексикографічна практика, коли до збірок прислів'їв і приказок залучали також різні вислови афористичного змісту, зокрема й крилаті вислови [напр., Коваль, Коптілов 1975]. У дослідженнях останніх років стосовно паремій з'явився новий термін *афоризми фольклорного походження*: “Паремії – це афоризми фольклорного походження, що характеризуються лаконічністю форми, відтворюваністю значення та мають, як правило, повчальний зміст” [Алефиренко, Семененко 2009: 242]. Причому автор нового терміна Н. М. Семененко протиставляє його класичному терміну *афоризм* як мовному звороту, що має авторську мітку: “Афоризм – це усталений книжний вислів, що коротко та оригінально подає авторську думку стосовно якогось явища життя або філософського поняття” [ibid.]. Не варто, на нашу думку, заповнювати термінологічне поле пареміології новими дефініціями, що не корелюють з традиційними. Все-таки більшість дослідників трактують паремії як безіменні витвори простого народу, міні-текст побутового повчального характеру, а афоризми – це передусім авторські непобутові короткі оригінальні вислови з естетичною домінантою.

Про суттєві відмінності паремій та афоризмів (за усієї їх зовнішньої схожості) пише у своїх працях А. В. Королькова [Королькова 2018: 191–192]. Прислів'я і приказки є певними мовними штампами, які мовець використовує в доречній ситуації, натомість афоризми мовними штампами бути не можуть хоча б тому, що серед них не так багато висловів відомі широкому колу носіїв мови. З цією характеристикою пов'язана

ознака відтворюваності в мові, яка у паремій значно частотніша, ніж у афоризмів. Афоризмами здебільшого послуговуються люди публічні, які їх використовують як інтелектуальний актив і риторичні фігури з метою прикрасити своє мовлення. Нарешті паремії, на відміну від афоризмів, відзначаються великою варіантністю, метафоричністю змісту та, як правило, ритмічною організацією.

Стосовно прислів'їв і приказок звичайно констатують, що за своїм походженням вони є витворами усної словесної творчості. Саме тому в назвах багатьох збірок наявні слова *народ, народний*, пор.: у Фр. Л. Челаковського “*Mudrosloví národu slovanského ve příslovích*”, у Я. Заоралєка “*Lidová rčení*”, у В. І. Даля “*Пословицы русского народа*”. Водночас серед дослідників є поширеною протилежна думка: “це ще питання, чи є прислів'я насправді народного походження; найбільша їх частина, безперечно, є сентенціями, книжною мудрістю, яка з Біблії, класиків, гуманістів, Катона і под. проникла в народ” [Flajšhans 1911: XVII], “значна частина прислів'їв за походженням є не народна, а книжна” [Dvořák 1949: 912], тобто бере свій початок в літературно-писемних, а не усно-розмовних джерелах. З цього приводу можна навести також міркування Я. Мукаржовського: “Нарешті слід висловитися про “народність” прислів'їв. Факт колективної санкції, притаманної прислів'ям, жодним чином не означає, що усі прислів'я, які народ вважає своїми, створив сам народ – сучасні дослідження достатньо ясно показали, що велика частина прислів'їв за походженням є не народна, а книжна, і що прислів'я з неймовірною легкістю переходять від народу до народу” [Mukařovský 1971: 296].

Це дискусійне питання навряд чи може бути колись остаточно вирішеним. Порівняно з лексикою, етимологічні розвідки якої заглибились аж до прамовної реконструкції, в пареміології на сьогоднішній день ґрунтовної комплексної праці порівняльного типу не існує (хоча заявлено про перші такі спроби [Вальтер, Мокиєнко 2018: 89–90]), недостатньо опрацьовано національний діалектний матеріал. Щодо прислів'їв і приказок не завжди вдається встановити, чи належить той чи той вислів певному авторові, чи письменник його запозичив з усного народного мовлення. Істина, як завжди, є посередині. Можна припустити, що будь-який образний вислів був створений певною людиною в певних обставинах, але цей факт письмово не фіксувався, для багатьох таких одиниць джерело походження остаточно втрачене, вони стали частиною усної традиції задовго до того, як набули писемної форми.

Традиція вивчення прислів'їв та приказок у межах фразеології поширилася не лише на увесь східнослов'янський дослідницький простір.

У лінгвістичній богемістиці паремії також вивчаються як підрозділ фразеології. Фразеологію визначають як “усталене надслівне, образне, часто експресивне цілісне найменування з обмеженою сполучуваністю” [Šechová 2000: 66–67]. За структурними ознаками до фразеології за-лучають порівняльні сполуки (*přirovnání*), іменні та дієслівні вислови (*frazémy neslovesné a slovesné*), вислови реченневої структури (*výrazy větné*). За семантичною ознакою традиційно, як зазначає М. Чехова, до фразеології належать усталені вислови (*rčení*, např. *zaječí úmysly, má pod čepicí*), усталені порівняння (*ustálená přirovnání*, např. *je chytrý jako liška, je jako slon v porcelánu*), приказки (*pořekadla*, např. *Kam vítr, tam pláště; Co můžeš udělat dnes, neodkládej na zítřek*), прикмети (*pranostiky*, např. *Únor bílý pole sílí*), прислів'я (*přísloví*, např. *Kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá; Mluvití stříbro, mlčeti zlato*). П. Дюрчо теж наголошує на цій думці: “З позицій чехо-словацької фразеологічної школи прислів'я як одиниці мови, її лексикону – це не що інше, як фраземи зі структурою закінченого речення” [Дюрчо 2014: 13]. Характеризуючи обсяг фразеологічного фонду чеської мови, М. Чехова зазначає, що прислів'я, приказки, прикмети, примовки, максими тощо також називаються *пареміями* та їх вивченням займається *пареміологія*, “так, як фразеологізми вивчає фразеологія” [ibid.: 67]. Отже, чіткості щодо належності паремій чи то до фразеології, чи то до пареміології у лінгвістичній богемістиці також немає.

Щоб знайти “золоту середину” і якось прилаштувати пареміологію, В. М. Телія запропонувала свою типологію фразеологічних класів. Незважаючи на те, що ця праця визнаного у фразеологічній науці автора цитується дуже часто, її класифікація, як нам видається, пройшла повз увагу фразеологів. Отже, В. М. Телія розподілила фразеологію на шість класів: *Фразеологія-1* – це розділ лінгвістики, що досліджує ідіоматичність словосполучень та їх знакові функції; *Фразеологія-2* – це розділ лінгвістики, що вивчає категорію зв'язаності значення (в її лексичних і семантичних, а також у лексико-граматичних аспектах) та знакові функції зв'язаного значення слова; *Фразеологія-3* – це розділ лінгвістики, що досліджує явище кліше у мовленні (у взаємодії з теорією мовних актів і культури мови); *Фразеологія-4* – це розділ лінгвостилістики, що досліджує характерні для того чи іншого напрямку, стилю чи окремого автора способи номінації; *Фразеологія-5* – розділ пареміології; *Фразеологія-6* – скоріше за все прикладна галузь лінгвістики, що колекціонує афоризми, сентенції або слова, які сприймаються як “цитати”, з метою створення енциклопедичних словників крилатих слів і висловів [Телія 1996: 75].

Привертає увагу ще одне доволі категоричне твердження В. М. Телії: “А тому якщо й виділяти *Фразеологію-6*, то лише з тією метою, щоб колекціонувати та описувати крилаті вислови, якщо вже жодна інша лінгвістична і ширше – філологічна дисципліна цим не займається” [ibid.]. Впадає в око також і те, що В. М. Телія в підрозділі *Фразеологія-5* не визначає об’єкт дослідження пареміології, а афористику взагалі від неї відділяє в підрозділ *Фразеологія-6*.

Перефразовуючи вічне питання, що було раніше – курка чи яйце, вважаємо, що фразеологія зародилася в надрах пареміології. Терміни *паремії, прислів’я, приказки* існували задовго то дого часу, як в науковий обіг було введено термін *фразеологізм*, а практика укладання збірок прислів’їв та приказок уже налічувала не одне століття, коли з’явилися перші фразеологічні словники.

Крім того, на базі прислів’їв виникало чимало фразеологізмів. Це визнавала і В. М. Телія: “Так, прислів’я і приказки – найпродуктивніший ресурс ідіоматики. Пор. *стріляний горобець і на полові не проведеш* – результат “розщеплення” прислів’я, *тримати язик за зубами* – з прислів’я *Їж пироги з грибами, а язик тримай за зубами* і т. п. (а втім, можливо, що прислів’я виникли з фразеологізмів)” [ibid.: 77]. З думкою авторки, висловленою “в дужках”, погодитися не можна. Це спростував ще О. О. Потебня. Своєю чергою, можемо навести приклади таких фразеологізмів чеської мови, які стали результатом “розщеплення” чеських прислів’їв, пор.: *Ranní ptáče dál doskáče* → *ranní ptáče* [SČFI/VN: 276] “про людину, яка за своєю звичкою рано прокидається і встигає зробити багато різних справ”; *Tichá voda břehy mele* → *tichá voda* [SČFI/VN: 375] “про спокійну, непомітну серед інших людину, яка може здивувати або вразити своїм учинком”; *Líná huba holé neštěstí* → *líná huba* [SČFI/VN: 106] “про людину, яка через своє небажання або страх не виявляє активності у спілкуванні з іншими людьми”, *Kipovat zajíce v pytlí* → *zajíc v pytlí* [SČFI/VS2: 441] “про неперевірені дії, вчинки навмання, наздогад” та ін. Значення фразеологізму (як правило, іменного типу) містить сліди образу прислів’я, на ґрунті якого воно виникло.

Слід визнати, що термін “паремія” сприймається в славістиці неоднозначно. У тлумачному словнику сучасної української мови “паремія – уривок із книги Старого Заповіту, що містить пророцтво або повчання і читається в православній церкві під час відправи” [СУМ 6: 68]. Немає терміна “паремія” й в енциклопедії “Українська мова”, а про одиниці, що входять до класу паремій, дізнаємося з гасла “пареміологія”: “прислів’я і приказки (вони становлять основну масу – до трьох чвертей – усього паремійного фонду), примовки, загадки, прикмети, “ділові” вислови, по-

вір'я, "віщі" сни, ворожби, задачі, головоломки, скоромовки, пустомовки, замовляння, небилиці, нісенітниці, одномоментні анекдоти, казкові формули тощо" [ЕУМ: 480]. По суті, з цього тлумачення випливає, як і у випадку з фразеологією, широке й вузьке розуміння пареміології.

У переважній більшості сучасних лінгвістичних досліджень під терміном "паремія" розуміють прислів'я і приказки [Савенкова 2002: 3; Алефиренко, Семененко 2009: 421]. Чеські автори у 70-ті роки ХХ ст. послуговувалися терміном *parémie* "паремія" дуже рідко: можна назвати лише кілька прізвищ [Machač 1976: 257; Hořálek 1970: 397]. Це наслідок історичного входження цього слова в чеський лексикон. На відміну від *přísloví*, запозиченого чеською мовою з латинського *proverbium*, грецький термін *parémia* в чеській мові майже не поширився. Найбільші словники ХІХ ст. Й. Юнгманна і Ф. Котта гасло *parémie* не фіксували, так само його немає у "Словнику літературної чеської мови". Своєю появою в старочеській мові слово *parémie*, на нашу думку, завдячує Яну Благославу. Це можна пояснити тим, що Ян Благослав першим в історії чеської культури переклав Біблію не з Вульгати (латинського перекладу Біблії), а з оригінальних "біблійних" мов – староеврейської, арамейської та старогрецької. Крім М. Червенки і Я. Благослава, термін *paremie* використовував Я. А. Коменський: "paroemiae neb adagia, t.j. přísloví" [Komenský 1954: 30], а ад'єктивні деривати у формі "paroemiologický, paroemigrafický" – В. Флайшганс [Flajšhans 1911: V]. У новітній час, вивчаючи сучасний чеський паремійний мінімум за методикою Г. Л. Перм'якова, Ф. Шиндлер послуговувався термінами "paremiologický, paremiografický", які вочевидь є кальками з російської мови. А втім, провідний чеський фразеолог Ф. Чермак у рецензії на згаданий словник Д. Біттнерової та Ф. Шиндлера також уживає словосполучення "paremiologický slovník češtiny" [Čermák 1999: 71]. Нині поступово в науковий обіг вводиться термін *paremiologie* (чеський відповідник *příslovníctví*), який тлумачать так: "наука про прислів'я, яка займається їх збиранням та аналізом; раніше головню в етнології та антропології, тепер також у лінгвістиці, тобто у фразеології та ідіоматиці" [NESČ]. Природно, що услід за терміном *paremiologie* має утвердитися й термін *parémie* на позначення об'єкта дослідження пареміології. Цьому сприятиме, вочевидь, й міжнародна конференція "Parémie národů slovanských", що з 2002 р. регулярно відбувається в чеському місті Острава. Аналіз чеської літератури з питань пареміології наразі виявив два значення терміна *parémie*: 1. У лінгвістиці – це цілісна усталена фразеологічна одиниця дидактичного змісту; 2. Як церковний

термін – це читання книг Святого Письма в літургійній практиці православної церкви.

З наведеного аналізу випливає важливий висновок методологічного плану: на часі виокремлення пареміології з широкого кола фразеології в окрему лінгвістичну дисципліну. Ця думка все частіше висловлюється серед учених, які займаються дослідженням пареміології. Так, наприклад: “Виведення паремій за межі фразеології є раціональним: різні за своєю суттю явища повинні бути об’єктами різних наукових дисциплін” [Савенкова 2002: 81]. “Новим і досить актуальним у сучасному світовому мовознавстві постає питання про виокремлення в мовній системі пареміологічного рівня” [Колоїз, Малюга, Шарманова 2014: 8]. “Більшість лінгвістів поділяють думку, що прислів’я разом з афоризмами нефольклорного походження до фразеології не належать” [Алефиренко, Семененко 2009: 241].

Висловлюючи думку про необхідність виокремлення в мовній системі пареміологічного рівня, дослідники по-різному визначають його склад. Так, деякі автори вважають, що пареміологія “обіймає два великі мовні масиви – власне паремійний і афористичний” [Колоїз, Малюга, Шарманова 2014: 4]. Білоруський лінгвіст Є. Є. Іванов у своїх дослідженнях спочатку пов’язував пареміологію та афористику сурядним зв’язком [Іванов 2013: 322–333], однак у своїх останніх розвідках говорить про “емпіричне включення поняття прислів’я в поняття афоризму в народно-поетичному розумінні останнього” [Іванов 2018: 189], надаючи тим самим афоризму статусу роду, а прислів’ю – його підвиду.

Виокремлення прислів’їв і приказок з фразеології в окремий пареміологічний рівень мови ставить питання про об’єкти дослідження кожної з цих дисциплін. На нашу думку, фразеологія має вивчати виноградівську фразеологічну тріаду – фразеологічні зрощення, єдності та сполучення. Першим двом типам приділено в науці найбільшу увагу. Актуальним завданням є дослідження фразеологічних колокацій, які по-особливому виявляють семантико-синтаксичні ознаки цілісності, наприклад, *поставити питання, прийняти рішення*, де слова *питання, рішення* ужито в прямому значенні, а вибір дієслів *поставити, прийняти* – не стандартний, ідіоматичний. Порівняймо фразеологічні колокації в українській та чеській мовах: *прийняти серйозне рішення* та *učinít závažné rozhodnutí*, *зачепити гордість* та *ranit hrdost*, де різняться реалізації зв’язаних значень дієслів *прийняти, зачепити* – *učinít, ranit*.

Об'єктами дослідження пареміології мають бути прислів'я та приказки. Умотивований критерій їхнього розрізнення той, що прислів'я характеризуються переносним значенням, а приказки – прямим, пор. українські та чеські прислів'я: *Під лежачий камінь вода не тече; Робота не вовк, в ліс не втече; Голодній кумі хліб на умі; Čas je nejlepší lékař; Pozdě bycha honiti; Mluvití stříbro, mlčeti zlato*; приказки *Без тpyда нема плода, Біда біду тягне; Дома і стіни помагають; Co nechceš sobě samému, nečij druhému; Všude dobře, doma nejlépe; Kdo nic nedělá, nic nezkaží* тощо. Таким чином, під прислів'ями ми розуміємо короткі влучні метафоричні народні вислови переносного дидактичного змісту, а під приказками – короткі влучні народні вислови прямого змісту. І ті, й інші є закінченими судженнями, тобто з погляду граматики є реченнями.

Термін “паремія” слід вважати гіперонімом стосовно до термінів “прислів'я” і “приказка”. Це відповідає логіці його хронологічного становлення [докладніше див.: Даниленко 2010: 39]. Але оскільки переважна частина паремій – це прислів'я і приказки, то зі стилістичних міркувань можливе їх вживання як рівнозначних узагальнених позначень – така практика в лінгвістичних дослідженнях відома. При цьому необхідно розрізнити терміни *паремійний* стосовно *паремія*, *пареміологія* – наука, що вивчає паремії, *пареміологічний* стосовно *пареміології*.

Якщо обмежувати пареміологічний рівень прислів'ями та приказками, може постати питання, куди зараховувати примовки, загадки, прикмети, афоризми та інші одиниці усталено-відтворювальної семантики. Виділивши пареміологію з фразеології у широкому її розумінні, доцільно визнати об'єктом її дослідження передусім прислів'я та приказки, всі інші одиниці понадфразової структури, а саме афоризми, примовки (жанр, що не має своїх чітких меж), загадки тощо залишатимуться у сфері опікування широкої пареміології, доки їм не буде запропоновано окрему нішу під виразним і влучним терміном.

Вибір теорії в науці – це право автора, хоча очевидним є й те, що наукова істина не може бути справою смаку того чи того дослідника. Мірилом наукової істини є не просто її відповідність певним вихідним положенням або концепціям, але передусім максимальна виваженість щодо природи досліджуваного явища, яка не залежить від нашої суб'єктивної думки або мовного чуття.

СКОРОЧЕНІ НАЗВИ СЛОВНИКІВ:

- БСРП (2007): *Большой словарь русских поговорок*. Мокиенко, В. М., Никитина, Т. Г. Москва: ЗАО «ОЛМА Медиа Групп».
- БФСРЯ (2006): *Большой фразеологический словарь русского языка. Значение. Употребление. Культурологический комментарий*. Отв. ред. д.-р филол. наук В. Н. Телия. Москва: Аст-Пресс книга.
- ЕУМ (2007): *Українська мова. Енциклопедія*. 3-є вид. Київ: «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана.
- СУМ (1970–1980): *Словник української мови: В 11 т.* За ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка.
- ČP (1997): *Česká přísloví. Soudobý stav konce 20. století*. Bittnerová, D., Schindler, F. Praha: Karolinum.
- NESČ: *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Karlík, P., Nekula, M., Pleskalová, J. (12.9.2018), <https://www.czechency.org>.
- SČFI/VN (1988): *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy neslovesné*. [autor. kol. Vlasta Červená ... et al.]. Praha: Academia.
- SČFI/VS2 (1994): *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy slovesné*. [autor. kol. František Čermák, Jiří Hronek ... et al.]. Část 2. Praha: Academia.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА:

- АЛЕФИРЕНКО, Н. Ф., СЕМЕНЕНКО, Н. Н. (2009): *Фразеология и паремология*. Москва: Флинта: Наука.
- ВАЛЬТЕР, Х., МОКИЕНКО, В. М. (2018): Праславянская фразеология – миф или реальность? In: *XVI међународни конгрес слависта (Београд 20–27. VIII 2018). Тезе и резимеи: У два тома*. Београд: Међународни комитет слависта. Савез славистичких друштва Србије, Т. 1. с. 89–90.
- ДАЛЬ, В. И. (1879): Напутное. In: *Пословицы русского народа*. СПб. Т. 1.
- ДАНИЛЕНКО, Л. І. (2010): Формування терміносистеми чеської пареміології у XV–XIX ст. (з деякими східнослов'янськими паралелями). In: *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур: Пам'яті академіка Леоніда Булаховського*. Збірник наукових праць, вип. 11, с. 38–46.
- ДЮРЧО, П. (2014): Пареміологія і корпусна лінгвістика. In: *Вестник Новгородского государственного университета*, вип. 77, с. 13–17.
- ЖУКОВ, В. П. (2007): О словаре пословиц и поговорок. In: *Словарь русских пословиц и поговорок*. Москва: Русский язык. Медиа.
- ИВАНОВ, Е. Е. (2013): Белорусская пареміологія і афористика в общеевропейском контексте (актуальные проблемы изучения). In: *XV Міжнародны з'езд славістаў (Мінск, Беларусь, 20–27 жніўня 2013 г.): тэзісы дакладаў: У 2 т. – Т. 1. Мовазнаўства/рэдкал.: А. А. Лукашанец (гал. рэд.) [і інш.]*. Мінск: Беларус. Навука, с. 322–333.

- ИВАНОВ, Е. Е. (2018): Народно-поэтическое (фольклорное) понимание афоризмов как один из аспектов их эмпирической квалификации. In: *Фольклорная фразеология: проблемы лингвокультурологического и лексикографического описания*. Коллект. монография / Отв. ред. Х. Вальтер, В. М. Мокиенко. Грайфсвальд-Санкт-Петербург: Greifswald: Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald, 2018, с. 185–189.
- КОВАЛЬ, А. П., КОПТЛЮВ, В. В. (1975): *Крилаті вислови в українській літературній мові: афоризми, літературні цитати, образні вислови*. Київ: Вища школа.
- КОЛОЇЗ, Ж. В., МАЛЮГА, Н. М., ШАРМАНОВА, Н. М. (2014): *Українська пареміологія*. Кривий Ріг: КПІ ДВНЗ «КНУ».
- КОРОЛЬКОВА, А. В. (2018): Функции пословиц и поговорок в русской афористике. In: *Фольклорная фразеология: проблемы лингвокультурологического и лексикографического описания*. Коллект. монография / Отв. ред. Х. Вальтер, В. М. Мокиенко. Грайфсвальд-Санкт-Петербург: Greifswald: Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald, с. 189–194.
- СКРИПНИК, Л. Г. (1973): *Фразеологія української мови*. Київ: Наукова думка.
- ПОТЕБНЯ, О. О. (1930): *З лекцій з теорії словесности. Байка. Прислів'я. Приповідка*. Харків: Державне видавництво України.
- САВЕНКОВА, Л. Б. (2002): *Русская пареміологія: семантичний и лингвокультурологічний аспекти*. Ростов н/Дону: Изд-во Рост. ун-та.
- ТЕЛИЯ, В. Н. (1996): *Русская фразеологія. Семантичний, прагматичний и лингвокультурологічний аспекти*. Москва: Школа «Языки русской культуры».
- ČECHOVÁ, M. a kol. (2000): *Čeština – řeč a jazyk*. Praha: ISV nakladatelství.
- ČERMÁK, F. (1999): [Recenze]. Dana Bittnerová, Franz Schindler: Česká přísloví. Soudobý stav konce 20. století. Karolinum, Praha 1977. 315 s. In: *Slovo a slovesnost*. R. 60 (1999). č. 1, s. 70–72.
- DVOŘÁK, K. (1949): Doslov. In: *Čelakovský F. L. Mudrosloví národu slovanského ve příslovích*. 3. vyd. Praha: Vyšehrad, s. 895–917.
- FLAJŠHANS, V. (1911): *Česká přísloví. Sbirka přísloví, průpovědí a pořekadel lidu českého v Čechách, na Moravě a v Slezku. Přísloví staročeská*. D. I. Praha: Nákladem F. Šimáčka.
- HORÁLEK, K. (1970): Komenský a česká paremiologie. In: *Slovo a slovesnost*. R. 31. 1970. č. 4, s. 396–97.
- KOMENSKÝ, J. A. (1954): *Moudrost starých Čechů, za zrcadlo vystavená potomkům*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění.
- MACHAČ, J. (1976): Příklad popularizace (nejen) pro mládež. In: *Naše řeč*. R. 59. 1976. č. 5, s. 257–59.
- MUKAŘOVSKÝ, J. (1971): Přísloví jako součást kontextu. In: *Cestami poetiky a estetiky*. Praha: Československý spisovatel, s. 277–359.

ПРОФІЛЬ АВТОРА:

Даниленко Людмила Іванівна, кандидат філологічних наук, доцент
Наукові інтереси: зіставне мовознавство, фразеологія, пареміологія слов'янських мов, лінгвістична семантика, етимологія, лінгвокультурологія.

Доцент кафедри слов'янської філології

Інституту філології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

бульвар Тараса Шевченка 14

Інститут філології

01030, Київ

Україна

<http://philology.knu.ua/node/17>

dankoua@ukr.net